

Lauri Saarela ja Kimmo Kontula

Jussi Lehtosen työ Kansallisteatterissa avaa ovia ja ravistelee instituutioita

Näyttelijä-ohjaaja **Jussi Lehtonen** aloitti Kansallisteatterin vierailevana näyttelijänä vuonna 1998, ja hänet kiinnitettiin vuonna 2002. Vuonna 2010 hänestä tuli Kiertuenäyttämön taiteellinen suunnittelija. Lehtonen vastaanotti Duodecimin Kulttuuripalkinnon vuonna 2007. Vuonna 2015 hän väitteli teatteritaiteen tohtoriksi aiheesta ”Elämäntunto – näyttelijä kohtaa hoitolaitosyleisön”.

Lehtonen johtaa Kansallisteatterin vuonna 2022 perustamaa Yhteisöt ja osallisuus -osastoa, jonka osaset koostuvat Kiertuenäyttämöstä, Nuorten Kansallisteatterista ja Kansallisteatterin yleisötyöstä. Osasto vahvistaa Kansallisteatterin yhteyksiä yhteiskuntaan ja sen erilaisiin yhteisöihin, kuten kouluihin, hoivakoteihin, päihde- ja mielenterveys-työn yksiköihin, lastensuojeluyksiköihin, vankiloihin, kehitysvammaisten ryhmäkoteihin ja potilasjärjestöihin.

Haastattelimme Lehtosta teatterin viemisestä yhteiskunnan eri alueille, sen vaikutuksista ja hiukan muustakin.

Miten päädyit näyttämötaiteen alalle?

Olen kasvanut akateemisessa perheessä. Jotenkin koin erilaisuutta, ja lukioiässä tajusin, että teatterissa ja taiteessa pystyn olemaan oma itseni. Siinä aukesivat sellaiset ovet, että tämä on minulle mahdollinen tapa olla maailmassa. Kun opiskelin ilmaisutaitoa lukiossa, teatteriharjoituksissa piti näyttää kaikenlaisia tunteita. Porvarilliseen kulttuuriin liittyvät tunteiden peittely ja kaikenlaiset tabut, kaikki tunteet ja elämäkokemukset, ovat teatterissa raaka-ainetta taiteelle.

Olen etuoikeutetusta taustasta. Kaikkihan ovat varmasti kokeneet elämässään epäoikeudenmukaisuutta, kiusaamista, stigman lyömistä tai väkivaltaista määrittelyä, niin minäkin. Mutta en ole

haavoittuvassa asemassa olevasta perheestä, toisin kuin ihmiset, joiden kanssa enimmäkseen työskentelen.

Miten teatteri voi auttaa suomalaisen yhteiskuntaan integroitumisessa?

Teimme Kiertuenäyttämön Toinen koti -projektia vuosina 2016–2017, ja rakensimme siinä väliaikaisen ilmaisuyhteisön, joka oli olemassa esityksen valmistamista varten. Yhteisö koostui pakolaisena Suomeen tulleista ammattitaiteilijoista ja Kansallisteatterissa työskentelevistä ammattitaiteilijoista. Siinä oli myös kuoro, joka oli avattu kaikille halukkaille pakolaistaustaisille ihmisille. Nuoria oli paljon, varmaan viisitoista.

Tulokset olivat tosi hätkähdyttäviä: näistä viidestätoista varmaan kahdeksan tai yhdeksän on löytänyt paikkansa Suomessa nimenomaan kulttuurin ja taiteen kautta. Usein sanotaan, että on tosi vaikeaa ellei melkein mahdotonta integroitua suomalaisen yhteiskuntaan, ja näistä tapauksista saadaan kyllä vastakkaistakin tietoa ja kokemusta.

Esimerkiksi Youssef Asad Alkhatib tuli Syyriasta alaikäisenä Suomeen ilman vanhempiaan ja on nyt kolmatta vuottaan Teatterikorkeakoulussa (TeaK). Hän on TeaKin ensimmäinen opiskelija, jolla ei ole peruskoulua suoritettuna niin, että suomi olisi ykköskielenä. Puhutaan, ettei representaatio toteudu, ettei meillä ole monenlaisia näyttelijöitä, kaikki kiinnitetyt näyttelijät Kansallisteatterissa ovat valkoihoisia. Siihen on yksinkertainen syy: koko järjestelmä on syrjivä, siihen on ollut lähes mahdotonta päästä mukaan. Pitäisi rakentaa polkuja, joita pitkin maahanmuuttajataustaisten on mahdollista päästä teatterin ammattilaisiksi. Ihan ruohonjuuritasolta korkeakouluun asti. Tätä ajatellen haluaisin kehittää myös Nuorten Kansallisteatteria siten, että mukaan pääsisi eritaustaisia nuoria.

Mikä oli alkusysäys teatterin viemiseksi laitoksiin?

Kun valmistuin vuonna 1999 näyttelijäksi, koin teatterimaailman aika sulkeutuneeksi. Tuntui, ettei sillä ollut kauheasti tekemistä ympärillään olevan maailman kanssa. Päädyin 2000-luvun alussa Pro Lapinlahti -liikkeeseen. Puolustimme sitä, että Lapinlahden sairaala säilyisi mielenterveys työn käytössä eikä menisi kiinteistöjalostukseen.

Järjestimme Lapinlahdessa useampana vuonna auditoriossa ja osaston päiväsalissa esityksiä. Psykiatrinen sairaala oli siihen aikaan enemmän tai vähemmän suljettu laitos, mutta näihin kulttuuritapahtumiin sai tulla muitakin ihmisiä. Sain suhteillani sinne mielenkiintoisia esiintyjä ilmaiseksi esiintymään. Ne olivat poikkeuksellisia tilaisuuksia. Sairaalamailmahan on tosi institutionalisoitunut ja hierarkkinen, roolit määrittelevät ihmisten kanssakäymistä paljon. Kaikilla on niin kuin leima otsassaan, hoitajan vaatteet ja potilaan vaatteet, ja sen mukaan käyttäydytään. Mutta sitten kun oli se taidetapahtuma – tämä on tosi yksinkertaista – vaikkapa esitys, jota katsottiin, saattoi vieressäni istua ihminen, jolla oli potilaan

vaatteet. Niin yksinkertainen asia kuin taideesityksen kokeminen yhdessä voi sulattaa varmana pidettyjä lokeroita, stigmoja tai rooleja, jotka muuten saattavat määrittää ihmisiä niin, etteivät he kohtaa toisiaan.

Vahvat tapahtumat Lapinlahden sairaalassa toimivat niin hyvin, että tein sitten Shakespearen so-nettiesityksen ja lähdin erilaisiin hoitolaitoksiin, ei vain psykiatriisiin, vaan myös palvelutaloihin ja vankiloihin, päihdeyksiköihin ja kehitysvammaisten yksiköihin, nuorisokoteihinkin. Kirjoitin näistä vuonna 2010 ilmestyneen Samassa valossa -kirjanikin. Kehitin konseptia, ja kun Mika Myllyaho tuli pääjohtajaksi Kansallisteatteriin, kysyin häneltä, miksi olen aina virkavapaalla, kun olen näissä, sanotaan yhteiskunnan marginaaleissa, enkä Kansallisteatterin näyttelijänä. Työni muutettiin, ja minusta tuli Kiertuenäyttämön taiteellinen suunnittelija. Kiertuenäyttämön idea on juuri viedä näytöksiä näihin suljettuihin laitoksiin.

Miten taide murtaa ja muokkaa instituutioita?

Instituutioiden muuttumiset ovat tärkeitä hetkiä, ja juuri tuolloin Kansallisteatterin instituutio muuttui. Tähän aikaan, siis 2010-luvun alkuun ja edelleen, on liittynyt yhteisöllinen kantoaalto tämäntyyppiseen toimintaan. Kun aktivoituin taiteen puolelta, yhteydenottoja tuli tosi paljon, sote-alan toimijat ja muut ovat olleet kiinnostuneita yhteistyöhön. Rahoittajatkin ovat tajunneet tällaisen instituutioiden rajoja murtavan toiminnan merkityksen. Ihmisyyden kokonaisvaltaista, se ei jäsennä instituutioiden tai valtioiden rajojen mukaisesti.

Rahoitukseen näiltä osin ylipäätään liittyy kaksi eri hallintoalaa, toisen muodostavat opetus- ja kulttuuriministeriö sekä sosiaali- ja terveysministeriö, tässä pelataan molempien rahoilla, ja toisen säätiöt, jotka ovat tosi vahvasti mukana. Olisikin seminaarin paikka, että hyvinvointialueet saisivat lisää tietoa taide- ja kulttuuriasioista. Tutkimustietoa näiden merkityksestä osana sote-sektorin toimintaa on jo niin paljon.

Millainen osallistumiskynnys itse näyttelemiseen näkyy laitoksissa ja kouluissa?

Olen paitsi itse esiintynyt asumisyksiköissä ja laitoksissa sekä vienyt niihin esityksiä myös valmistellut esityksiä yhdessä asukkaiden kanssa.

KUVA. Jussi Lehtonen esittää uupuvaa opettajaa Kansallisteatterin Break!-esityksessä. Kouluavustajan roolissa Denisa Snyder. (Kuva: Tuomo Manninen)

Nämä kaksi asiaa ovat vähän eri juttuja. Se, että käy esiintymässä, tarjoaa taide-elämyksen isomalle porukalle, yleisöä voidaan tuoda paikalle ihan sairaalasängyissäkin. Tällöin osallistumisen kynnys on matala, mikä on tärkeää. Erittäin tärkeää on myös tehdä taidetta niin, että tarjotaan ihmisille siellä tekijäpositiota, jolloin projektit ovat taiteellis-pedagogisia ja osallistavia.

Toiminnassa on siis kaksi ulottuvuutta: Toisen muodostavat isompia porukoita tavoittavat matalan kynnyksen projektit, jotka perustuvat taiteen kokemiseen ja vastaanottamiseen. Toinen on syvällisempi ja perustuu osallistumiseen, yhdessä tekemiseen sekä sen kyseenalaistamiseen, mitä taiteilijuus on. Jos ihminen ei ole taiteilija ja hänelle annetaan tekijäpositio, niin hänestäkin tulee taiteen tekijä.

Vankilat. Esikoisohjaukseni Vapauden kauhu käsitteli vankilasta vapautumista. Siinä oli Kansallisteatterin näyttelijöitä ja juuri vankilasta vapautumassa olevia ihmisiä, jotka tulivat avovankilasta esityksiin ja harjoituksiin. Heille annettiin teki-juys, koska esityksessä oli kyse heidän elämästään ja heillä oli kaikki tieto siitä substanssista. Kansallisteatterin näyttelijöillä oli ehkä tieto siitä, miten

näyttämöä voi käyttää ja miten sitä kieltä voi puhua.

Viimeisin ohjaukseni on ääniteossarja Vankilataidetta, jonka päähenkilöinä on neljä Riihimäen vankilan vankia. Se on syntynyt työpajaprosessissa, jonka aikana vangit kertoivat elämäntarinoitaan ja tekivät matalan kynnyksen teatteri-, musiikki- ja kirjoitusharjoitteita.

Dementiakodeissa on mielestäni tosi hienoa esiintyä, sillä asukkaat tulevat spontaanisti mukaan esityksiin, kuuluu itkua ja naurua, joku saattaa nousta seisomaan ja kävellä viereeni tarttumaan minua kädestä, kun näyttelen, ja sitten tavallaan näyttelemme yhdessä. Ihan yksinkertaisista asioista saattaa syntyä kontakti, ja ihmiset, jotka eivät ole puhuneet pitkään aikaan, saattavat alkaa puhumaan, jolloin henkilökuntakin kiinnittää siihen huomiota.

TUVA-luokat. Uusi oppivelvollisuuslaki määrää, että kunnan pitää järjestää koulupaikka kaikille alle 18-vuotiaille, myös niille, jotka eivät ole peruskoulun jälkeen löytäneet jatko-opiskelupaikkaa. Heille on tutkintokoulutukseen valmistavan koulutuksen TUVAluokat, jotka ovat aika iso juttu. Näiltä luokilta ei saada tutkintoa, mutta

niillä voidaan opiskella ja parantaa arvosanoja, etsiä omaa tietä. Näitä nuoria on eri kunnissa valtavasti, ja heillä on jokin syy, miksi peruskoulun jälkeen ei löydy mitään. Tämä on ollut Kiertuenäyttämölle uusi juttu. Kiersimme keväällä Lehman Brothers Bank – Rahan monet kasvot -esityksen kanssa. Näytelmässä on muun muassa näyttelijöiden omia monologeja rahankäytöstä, ja keskustelu nuorten kanssa on siinä tosi tärkeää. Ensi keväänä viemme TUVA-luokkiin opettajan ja oppilaiden uupumista käsittelevän esityksen Break! Esitykset TUVA-luokissa ovat toimineet tosi hyvin. Näissä luokissa voi olla yksittäisiä nuoria, jotka saattavat olla tosi estyneitä eivätkä juurikaan puhu. Teatterijutussa taas tulee mahdollisuus kysyä, ”mitä tykkäsit esityksestä?”, eikä ole pakko sanoa mitään, mutta he saattavatkin yhtäkkiä sanoa jotain. Yksittäisellä tilanteella saatetaan pystyä hetkeksi avaamaan vahvan sosiaalisen roolin vankilan ovet.

Nuorten Kansallisteatterissa on toteutumassa mielenkiintoinen kokeilu. Voisitko vielä kertoa siitä vähän lisää?

Kansallisteatterissa osastossamme on myös Nuorten Kansallisteatteri, senkin takia haluamme mennä kouluihin ja yhteisöihin, joissa on nuoria ihmisiä haasteellisissakin tilanteissa. Vuosina 2025–2026 meillä on ajatus nähdä paljon vaivaa, että Kansallisteatterin nuorten, 14–19-vuotiaiden teatterista kiinnostuneiden ryhmään saataisiin mukaan eritaustaisia nuoria. Toivomme löytävämme nimenomaan alle 18-vuotiaita, jotka ovat tulleet Suomeen ilman vanhempiaan ja jotka ovat joko turvapaikanhakijastatuksella tai jo saaneet turvapaikan. Se on eräänlainen lastensuojelukonteksti. He ovat tosi haavoittuvassa asemassa olevia ihmisiä, joiden kaikenlainen integraatio tähän yhteiskuntaan voi olla vaativaa.

Meille on lisäksi oikea haaste, miten uusi sukupolvi kasvatetaan teatterin katsojiksi. Ei ole itsessään selvää, että nuoret löytävät teatteriin. Senkin takia meidän pitää uudistua.

Miten taide suojaa ihmisen minuutta?

Intressit voivat olla tosi erilaisia. Esimerkiksi lastensuojelussa instituutioiden tarkoitus on suojella lapsia, ja ne voivat olla erittäin turvallisia, kun taas taiteeseen liittyy aina riski, ainakin jos se on

oikeaa taidetta. Toinen voi tykätä, mutta kipeitäkin tunteita voi herätä. Puhummekin lastensuojeluyksiköissä etukäteen siitä, miten kannattaa toimia, jos työpaja herättää voimakkaita tunteita. Eettinenkin koodisto pitää rakentaa yhdessä.

Hiljattain edesmennyt THL:n erikoistutkija Päivi Känkänen kehitti käsitteen taiteen metaforinen suoja. Käsite sisältää implisiittisesti sen, että metaforisuus olisi taiteessa se ominaisuus, joka on merkityksellinen taiteen viemisessä haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten keskuuteen. Metaforan suojassa voidaan käydä läpi kipeitäkin juttuja. Käsitteet kuten hoivataide ja hyvinvointिताide ovat ongelmallisia, koska emme voi luvata, että taide hoivaa tai tuo hyvinvointia. Nykyään puhutaan paljon myös kulttuurihyvinvoinnista. Ymmärrän käsitteen merkityksellisyyden, mutta pahimmillaan siitä tulee mieleen, että sote-palveluiden riittämättömyyttä yritetään kompensoida kulttuuritoiminnalla.

Taide voi tuottaa pahoinvointiakin, ja sen vaikeavuuden mittaaminen on tosi problemaattista. Taiteesta tulee helposti väline, ja kun elämme välinearvojen yhteiskunnassa, taide voi menettää autonomiansa. Jos taiteesta katoaa taide, sillä ei ole enää mitään voimaa.

Känkäsen käsite taiteen metaforinen suoja onkin oivaltava sekä lastensuojelun ja hoivatyön kannalta että taiteen kannalta. Ja käsitteessähän on toinenkin, problemaattinen puoli, jota haluan haastaa: taiteen tehtävänähän ei välttämättä ole pelkästään suojella, vaan myös repiä auki, ihan Aristoteleesta lähtien, niin kuin katarsis edellyttää. Moni taide haluaa repiä auki ja voi silti lopulta olla ihmiselle suojaksi.

Onko kulttuurin kokeminen ja tekeminen suorastaan ihmisoikeus?

YK:n ihmisoikeusjulistuksen mukaan jokaisella ihmisellä on oikeus kulttuuriin, ja puhutaan myös kulttuurisista oikeuksista. On ihmisiä, joiden kulttuuriset oikeudet eivät helposti toteudu, kulttuuri ei monista syistä ole ainakaan tasavertaisesti kaikkien saavutettavissa. Tällöin taiteen tulisi mennä heidän luokseen.

Kuka vastaa kulttuuristen ihmisoikeuksien toteutumisesta? Mielestäni tämä vastuu erilaisissa asumisyksiköissä, vankiloissa ja vaikkapa lastensuojeluyksiköissä asuvien ihmisten kulttuuristen

oikeuksien toteutumisesta on sekä taiteilijoilla, taidelaitoksilla ja opetus- ja kulttuuriministeriöllä että kaikilla niillä palveluntarjoajilla, hyvinvointialueilla ja sosiaali- ja terveysministeriöllä. Tämä tarkoittaa, että pitäisi tehdä yhteistyötä.

Ennen sote-uudistusta monissa kunnissa sote- ja kulttuuritoimi yhdistettiin hyvinvoinnin edistämisen toimialaksi. Nyt vastuu terveydenhuollosta on hyvinvointialueilla ja kulttuurista kunnilla. Onkohan tämä ongelma, kun taidetta viedään sote-yksiköihin? Sen pitäisi tarkoittaa yhteistyötä, ja kun instituutioilla on aika betoniin valettu rakenne, jää säätiöille hieno mahdollisuus toimia yhdistäjänä, kun heillä on sekä tiede- että taideosaamista.

Mitä Duodecim-seuran myöntämä palkinto tarkoitti sinulle?

Se on ollut tosi tärkeä. Palkinto vauhditti uraani juuri siinä vaiheessa, kun kiersin esittämässä

Shakespearen sonetteja, ja parin kuukauden projekti venyi viideksi vuodeksi, kun kysyntää riitti. Duodecimin palkinto oli minulle kantoaalto.

Jos et saa sanoa Kansallisteatteria, mihin muualle kannattaa nyt mennä teatteriin?

Helsingissä on nyt hyviä vahvoja teattereita, kuten Q-teatteri, Teatteri Takomo ja Viirus. Tällaiset joitakin kymmeniä vuosia sitten syntyneet ryhmät ovat nyt aika hyvässä pisteessä.

Mitä harrastat?

Kirjoitan fiktiota. Se on harrastus, mutta voi muuttua joksikin muuksikin. Lisäksi minulla on mökki, jolla viihdyn. Nykyään urheilenkin, aiemmin en, koska kokemukseni koululiikunnasta olivat vastenmielisiä. Kun tajusin, että liikunta on itseilmaisua, suhtautumiseni siihen muuttui. ■

LAURI SAARELA
KIMMO KONTULA